

130
JOSÉ AGUSTÍN GOYTISOLO

LES RELACIONS

ENTRE ELS ESCRIPTORS

LLATINOAMERICANS

I CATALUNYA

La coneixença que tenen i han tingut de Catalunya els escriptors llatinoamericans va lligada a la difusió que, a partir de les empreses establertes a Barcelona, han assolit moltes obres editades ací en castellà. Aquestes obres es van començar a difondre a l'Amèrica Llatina al segle passat, i una gran quantitat de llibres publicats ací van arribar a les mans de molts intel·lectuals de l'altra banda de la mar. Les editorials barcelonines eren un reclam.

13) Per aquest motiu, i també pel fet d'estudiar a la nostra Universitat o de conèixer el nostre país, alguns escriptors llatinoamericans van ser, durant el segle XIX, a Barcelona. Gertrudis Gómez de Avellaneda, José María de Heredia, José Martí o Rubén Darío són alguns exemples d'escriptors que ens visitaren i que, fins i tot, van viure a Barcelona.

Es força coneguda l'anècdota que s'explica sobre la primera visita de Rubén Darío a Barcelona. En arribar-hi, un grup d'escriptors i admiradors li demanà quins indrets de la capital catalana li interessaria de veure; li van suggerir el Tibidabo, la Catedral, el parc de la Ciutadella, Montjuïc... Però Rubén Darío els donà la gran sorpresa: volia conèixer l'Editorial Montaner i Simon, la qual havia publicat molts dels

llibres que ell, a Nicaragua, de jove, havia llegit. I fou d'aquesta manera que, en complaure els seus amics catalans els desigs del poeta, el primer lloc de Barcelona que visità Rubén Darío fou una editorial.

Aquesta història fa pensar en un episodi que Cervantes endossa a don Quixot, quan el fa arribar amb Sancho a Barcelona, gentilment acompanyats per Rocaguinarda i els seus homes, els *nyerros*. Un cop dins la ciutat, don Quixot, després de les aventures que li passen a casa del seu amfitrió, don Antonio Moreno, decideix de passejar pels carrers «a la llana y a pie». En aquest passeig per Barcelona, li crida l'atenció un rètol que anuncia: «*Aquí se imprimen libros.*» La continuació d'aquesta història —és a dir, de la visita de l'«*hidalgo caballero*», per primer cop, a una impremta, que s'explica al capítol LXII de la segona part d'*El Quixot*— és molt divertida i apassionant. Realment, la semblança entre les actituds d'un personatge real —el poeta nicaragüenc— i d'un altre de ficció —don Quixot— és notable i curiosa, sobretot si pensem que ambdós *esdeveniments* van ocórrer a Barcelona.

Així, doncs, Catalunya era famosa entre els intel·lectuals de l'Amèrica Llatina, sobretot, per la seva indústria editorial, molt més important que la de la resta de la península. A més de la ja esmentada Montaner i Simon, eren conegudes a l'Amèrica Llatina altres editorials, com ara Sopena; i Maucci, i també Garnier, tenien casa i impremta a Barcelona.

Barcelona era, doncs, per a ells, una cosa com ara París: un gran centre de difusió cultural. Però la Catalunya real, el seu poble i el seu idioma restaven a segon terme. Era molt més gran la coneixença que hom tenia ací de la realitat dels pobles de l'Amèrica Llatina, que la coneixença que tenien allí de nosaltres. No es tractava tan sols de la barrera idiomàtica —ja hi havia traduccions en castellà de Narcís Oller, Verdaguer, Guimerà o Maragall— sinó d'una barrera física.

El fet que a Catalunya es conegués força bé la realitat social, comercial i cultural dels països de Sud-amèrica té una explicació. A partir del darrer terç del segle XVIII, Barcelona desplaçà Cadis i Sevilla com a centre d'exportació i importació comercial i, a més a més, hi va haver molts catalans que emigraren al Nou Continent a la recerca de fortuna. Molts d'aquests emigrants hi van formar família, i s'hi van quedar. Però d'altres, si havien tingut sort i havien guanyat diners, tornaven a Catalunya per quedar-s'hi. A aquests darrers, se'ls començà a anomenar *indians*. En llurs converses, en llurs

cartes i en llur vida a Catalunya van anar difonent la coneixença que tenien de la realitat llatinoamericana; i molts dels costums adquirits allà van passar de mica en mica a ser costums també ací: prendre cafè o cacau, cantar havaneres, fumar grans cigarros —*puros* o *havans*— i molts d'altres. Durant tot el segle passat i una bona part d'aquest, hi va haver moltes famílies catalanes vinculades amb Amèrica, pel fet de tenir-hi familiars, de treballar en l'exportació de vins i aiguardents, fruita seca o productes tèxtils, o bé per dedicar-se a empreses navilieres.

Jug Des de la darrerria del XIX i fins a la Guerra Civil, altres escriptors llatinoamericans van seguir els passos de Rubén Darío i van venir a Catalunya, alguns fins i tot van residir a Barcelona, bé que no per llargues temporades. Gabriela Mistral, Rómulo Gallegos, Alfonso Reyes, Roberto Arlt o Rufino Blanco Fombona són alguns dels intel·lectuals que van conviure ací amb els nostres avantpassats. Ja aleshores, consolidat l'idioma català com a idioma literari —gràcies a l'esforç que suposà la Renaixença—, aquests intel·lectuals van començar a considerar que Catalunya, i especialment Barcelona, era alguna cosa més que un centre editorial en castellà i que un país de gran importància comercial. N'hi va haver molts que van conèixer escriptors catalans (Oller, Rusiñol, Carner) i es van interessar per obres catalanes traduïdes al castellà. Sí, Catalunya començà a ser coneguda com una altra realitat, una realitat distinta i diferenciada de la resta de la Península Ibèrica.

Jug La Guerra Civil va ser, a més d'una tragèdia per a tots els habitants de l'estat espanyol, un revulsiu per a molts intel·lectuals llatinoamericans. N'hi va haver molts que van venir a lluitar o a solidaritzar-se amb el govern de la República, i n'hi va haver molts que van ser o que van passar uns quants dies a Barcelona. La llista seria interminable; n'hi haurà prou amb esmentar alguns noms: Pablo Neruda (que ja havia estat cònsol de Xile a Barcelona), Nicolás Guillén, César Vallejo, Octavio Paz, Raúl González Tuñón, Alejo Carpentier... Aquests escriptors llatinoamericans es van reunir per aquestes dates a València, al Congreso de Intelectuales en defensa de la República, al qual van assistir també escriptors d'arreu de l'estat espanyol, i molts europeus i nord-americans.

Un cop acabada i perduda la Guerra Civil, un cop implantada la Dictadura, la censura de premsa, de llibres i d'altres mitjans de comunicació, Catalunya —com la resta de

l'estat espanyol— va quedar aïllada, però en una situació pitjor, només compartida per Galícia i Euskadi: perdé les seves institucions, perdé les seves lleis i perdé l'ús oficial i oficiós del seu idioma. Molts escriptors catalans es van haver d'exiliar, i n'hi va haver uns quants que van escollir països iberoamericans per refer la seva vida i subsistir fins que fos possible el retorn a Catalunya: Pere Quart, Xavier Benguerel, Josep Carner, Xirau Palau, Pere Grases, Agustí Bartra, Pere Calders, Cèsar August Jordana, Avel·lí Artís-Gener... al llarg dels anys que van romandre a Mèxic, Buenos Aires, Santiago de Xile o Caracas, van dur a terme l'enorme i difícil tasca d'editar-hi llibres i revistes en català, i també van fer conèixer la literatura catalana als cercles intel·lectuals que freqüentaven: universitats, revistes, editorials, casals de Catalunya, tertúlies. El seu esforç, en aquest sentit, és impagable, i es mereix un estudi seriós i minuciós.

En la Catalunya dominada pel franquisme, i condemnades a publicar tan sols en castellà, hi va haver editorials que començaren a editar obres d'escriptors de l'altra banda de la mar, i també obres d'autors catalans en castellà; empreses com ara José Janés Editor, Destino, Planeta o Labor van ser i són molt conegudes a l'Amèrica Llatina. De mica en mica, Barcelona torna a ser la capital editorial de les obres editades en castellà, en competència amb Buenos Aires i Mèxic (per bé que aquestes dues darreres ciutats comptaven amb l'avantatge de no tenir censura).

A partir de mitjan dècada dels cinquanta, van començar a arribar a l'Espanya franquista diversos intel·lectuals llatinoamericans la majoria dels quals, tot i viure a Madrid, van visitar Barcelona. Aquest fou el cas d'Ernesto Cardenal, Eduardo Cote, Rafael Gutiérrez Girardot, Ernesto Mejía Sánchez, Pablo Antonio Cuadra, Hernando Valencia o José Coronel Urtecho. N'hi va haver que conegueren i que tractaren escriptors catalans com ara Carles Riba i J.V. Foix, i tots s'interessaren per la literatura catalana, que aleshores començava a sortir de les catacumbes.

Cap a la fi dels anys cinquanta s'esdevé un fet fonamental en les relacions entre Catalunya i els novel·listes llatinoamericans. Les editorials Seix Barral, primer, i Barral Editores més tard, es posen a publicar novel·les d'escriptors d'Iberoamèrica, mitjançant el trampolí dels premis Biblioteca Breve i Formentor. És de justícia que remarcuem ací el paper fonamental del poeta i editor Carles Barral, artífex d'aquesta nova situació,

exiliats
1939

fr

que havia d'afavorir el que s'anomenà després el *boom* de la novel·lística llatinoamericana.

Aquest fet va ser tan important, que fins i tot va ser la causa que alguns components del *boom* es quedessin a viure a Barcelona uns quants anys, com va ser el cas de Gabriel García Márquez, Mario Vargas Llosa, José Donoso o Jorge Edwards. Durant tot el decenni dels anys seixanta i setanta, i part de l'actual, Barcelona ha estat l'indret d'assentament o de pelegrinatge i visita d'escriptors de l'altra banda de la mar. Perquè també han estat visitants i hostes Juan Rulfo, Jorge Luis Borges, Guillermo Cabrera Infante, Juan Carlos Onetti, Augusto Roa Bastos, Julio Cortázar, Carlos Fuentes, Carlos Droguett, Enrique Lihn, Julio Ramón Ribeyro, Miguel Otero Silva, Mario Benedetti, Pablo Armando Fernández, César Calvo, José Rodríguez Feo, César López, Miguel Barnet, Roberto Fernández Retamar o Antón Arrufat.

Tots aquests escriptors, i els que més endavant seran esmentats com a residents encara a Catalunya, conegueren no tan sols les seves cases editores d'ací (Seix Barral, Planeta, Labor, Plaza-Janés, Bruguera etc.), sinó que, més important encara, també conegueren la cultura i la literatura catalanes. La censura va anar cedint en la seva increïble duresa dels primers anys de la postguerra, i a partir dels anys seixanta es van començar a publicar llibres en català (amb censura prèvia) i es van autoritzar les traduccions en castellà d'obres catalanes. Obres d'Espriu, Pere Quart, Josep Pla, Josep M. de Sagarra, ~~Salvat-Papasseit~~, Joan Fuster, Llorenç Villalonga, Mercè Rodoreda, Joan Vinyoli, Gabriel Ferrater i un llarg etcètera han estat lectura assídua i normal d'aquests escriptors de l'Amèrica Llatina, sense comptar, a més, amb la coneixença que van adquirir d'alguns clàssics de la literatura catalana, com Joanot Martorell, Bernat Metge o Ausiàs Marc.

En l'actualitat, tot i que diuen que la importància de Barcelona com a centre editorial i cultural de l'Amèrica Llatina ha minvat —de la qual cosa cal dubtar molt—, els anomenats novel·listes del *boom* i els seus seguidors continuen visitant assíduament Catalunya, sigui per plaer, sigui per entrevistar-se amb l'agent literària de gairebé tots ells, Carne Balcells. Aquesta dona, juntament amb el ja esmentat Carles Barral, ha fet alguna cosa de més valor que no pas un simple negoci: ha donat a conèixer la realitat catalana a moltíssims escriptors llatinoamericans, realitat que molts han divulgat en articles, en llibres i en poemes.

En el moment d'escriure aquestes ratlles, encara tenen casa i residència a Catalunya diversos escriptors d'Iberoamèrica, com ara Cristina Peri Rossi, Horacio Vázquez Rial, Eduardo Galeano o Alfredo Bryce Echenique, i ens continuen visitant molts dels escriptors abans esmentats.

¿Com es pot incrementar la coneixença de Catalunya, de la seva cultura i de la seva literatura, a l'Amèrica Llatina? Fonamentalment, de dues maneres: la primera seria augmentant l'intercanvi d'escriptors catalans i llatinoamericans, sense esperar que siguin aquests darrers els qui vinguin ací; la segona, fomentant les traduccions en castellà d'obres catalanes en edicions —per poc que es pugui— bilingües, a fi de familiaritzar els lectors no tan sols amb l'obra que llegeixen traduïda, sinó també amb el text català confrontat. D'aquesta manera, qualsevol es pot adonar que l'idioma català, tan desconegut fora del nostre país, és un bell idioma romanç, derivat del llatí com el castellà, i tan antic i ric com ell.